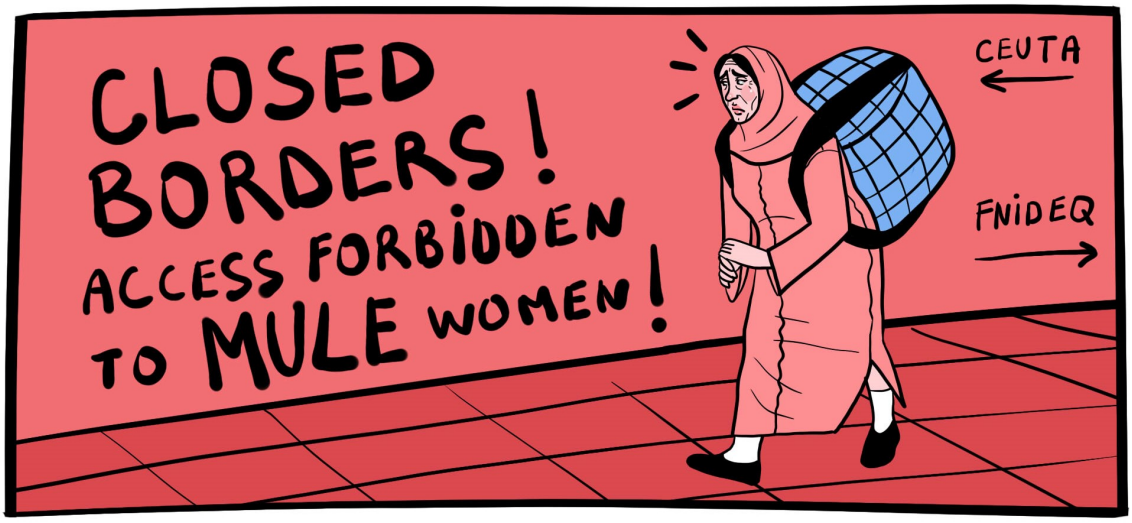
MOSTRA CULTURAL

Vents de transformació en el còmic àrab

Mostra de còmic àrab

Pedro Rojo, Álvaro Pons, Zainab Fasiki, Andeel, Sonia Ben Salem, Lena Merhej

Si bé durant el segle XIX es poden identificar publicacions que ja incloïen narracions gràfiques deutores de la historieta que s'estava desenvolupant a Occident, com l'egípcia *Rawdat al-Madaris* [1], no serà fins a mitjans del segle XX que es produeixi una propagació més gran del novè art al món àrab, focalitzada en les zones del Magrib i el Mashreq [2]. El còmic que es desenvolupa en aquestes èpoques és fonamentalment infantil, amb un gran èxit liderat per publicacions com *Sindbad o Samir*, però encara allunyades d'un moviment cap al còmic adult que arribaria en els anys 80 amb obres com *Carnaval i Freud*, de George Khoury (JAD). Una encara tímida aparició del còmic adult que tindria un reflex paral·lel amb la important ascendència de l'humor gràfic polític [3], però que no tindria un desenvolupament important fins a 2007 (excepció feta del còmic de vivències carceràries del marroquí Abdelaziz Muride *On affame bien les rats* y *Le coiffeur* a principis del segle XXI) amb l'aparició de la revista coral *Samandal* al Líban. L'aparició del col·lectiu que crea aquesta revista pionera és un reflex d'una època, d'una generació molt jove crescuda en l'època d'internet, però també de la descreença dels ideals del panarabisme i els enfrontaments que la Guerra Freda havia alimentat al món àrab. Són una generació que creixen en països que estaven sortint de cruentes guerres civils com el mateix cas del Líban o Algèria o en el marc de dictadures extremadament controladores com la Síria d'Hafez el

Asad o el Marroc d'Hassan II [4]. El desengany amb la seva pròpia realitat política no impedeix a aquests joves artistes d'estar estretament vinculats amb la seva realitat social. Una realitat que passa per entorns netament urbanites, lligats al creixement caòtic de ciutats com el Caire, Casablanca o Beirut on es desenvolupen bona part de les històries dels seus protagonistes [5]. Novel·les gràfiques com *Le guide Casablancaies* de Mohamed Amine Bellaoui (conegut com a *Rebel Spirit*), que retrata en to d'humor i amb una estètica pop descarnada tot un elenc de personatges que habiten la part més propera a l'asfalt de la capital econòmica del Marroc, o l'algeriana *Fatma N'parapli* de Mahmoud Benameur, amb guió de Soumia i Safia Ouarezki, és un reflex de l'espai màgic i el seu entramat de relacions i contradiccions que és la vida de la Casba d'Alger, una història atemporal acuradament dibuixada perquè tant pugui situar-se a l'Algèria de principis de segle passat o en l'actualitat.

Arabització, Sonia Ben Salem

Però si una ciutat té protagonisme en el còmic àrab actual aquesta és Beirut i no només per ser com hem comentat el germen de la nova fornada de creadors àrabs de còmics, sinó com a marc d'obres com la intimista trilogia de Barrak Rima (*Beyrouth*, *Beyrouth Bye-bye* i *Beyroth Rewind*), o la visió de la inesgotable vida nocturna de la capital libanesa de Tracy Chahwan a *Beirut Bloody Beirut*. Però com no podia ser de cap altra forma la guerra que ja forma part indivisible d'aquesta ciutat està reflectida a diverses obres, com el diari de l'atac israelià sobre el Líban de 2006 a l'obra de Mazen Kerbaj *Beirut Won't Cry*.

Però si hi ha una autora que ha apropat la capital libanesa al lector europeu ha estat Zeina Abirached. La seva obra pot semblar un aprofitament continuista de la famosa obra de la Marjane Satrapi, *Persèpolis* (Norma Ed., 2002), però una primera anàlisi permet descartar ràpidament aquesta argumentació. És evident que l'autora libanesa aprofita els ensenyaments de la iraniana, però el seu plantejament assoleix aviat una personalitat pròpia i definida. La seva tetralogia, a la que el record del Líban és el protagonista, *Beyrouth-Catharsis; 38, rue Youssef Semaani* i traduïdes a l'espanyol *El juego de las*

golondrinas (Disbarat, 2008) i *Me acuerdo* (Disbarat, 2009) composen un relat complet de vivències que actuen com la memòria real, a tall de traces fragmentades que composen un record a través dels petits detalls [6]. El relat dels moments més traumàtics de la guerra que va assolar el país fins a principis dels anys 90 del segle passat hi és present, però a través d'una cascada de sentiments contraposats: la por, el terror, les impressions més horribles es conjuguen amb olors, colors i formes que defineixen la realitat d'una memòria reconstruïda. La component estètica, fonamental com en l'obra de *Satrapi* en la seva connexió amb les arrels de la seva cultura, aporta també una interessant variació en establir a través de la composició, el simbolisme o la diagramàtica, aquesta necessària contradicció natural de les imatges de la memòria. Imatges repetides, com impressions profundes gravades que, tanmateix, amaguen diminutes diferències, de vegades simples gestos, que són fonamentals per al relat. Amb *El piano oriental* (Salamandra Graphic, 2015) Abirached basteix ponts de vinculació entre el seu Líban natal, i el món àrab en general, amb la França on resideix. Una realitat també present en altres autors àrabs que escriuen des de l'exili com *Las amapolas de Irak* (Astiberri, 2016), de Briggite Findakly i Lewis Trondheim, o que directament han nascut a Occident i sumen la seva cultura familiar àrab com és el cas de l'espanyola Nadia Hafiz, autora de la minimalista però impactant *El buen padre* (Sapristi Editorial, 2020). Aquest tipus d'obres on cabria també la personal visió de Líbia i Síria de Riad Satouf a *El árabe del futuro* (Salamandra Graphic, 2015) defineix un gènere propi dins de l'autobiogràfic que es pot definir com a «autoetnogràfic», on el llenguatge del còmic es converteix en element clau per a l'arquitectura d'aquesta mirada reflexiva, fonamental en tant el nivell textual i el visual corren en paral·lel per desenvolupar una relació profunda amb el lector.

El Nouvingut, Lena Merhej

No és casualitat que el nombre d'autores esmentades en aquest article sigui nombrosa, ja que la presència de les dones és molt important al món del còmic àrab, tant en la part artística com en la gestió i direcció dels col·lectius del món del còmic àrab [7]. Lena Merhej (Yogur con mermelada. O cómo mi madre se hizo libanesa, Ediciones del Oriente y del Mediterráneo, 2018) a *Samandal* o Noha Habaieb al *Lab619* són dos exemples d'això, o el col·lectiu egipci *Mazg*, dirigit enterament per dones i liderat per Sara Elmasry. Una presència que també és temàtica: per exemple, la revista egípcia *Sakmangiya*, va dedicar els seus dos números exclusivament a temes relacionats amb reivindicacions feministes, mentre que la sèrie *Qahira* de Deena Mohamed mostra una superheroïna que campa pels

carrers del Caire fent justícia contra agressions masclistes i situacions d'injustícia que pateixen diàriament les dones egípcies. Fins i tot col·lectius eminentment masculins com l'egipci *Toktok* van fer un intent en el seu setè número d'apropar-se a temes de gènere, encara que cal reconèixer que amb escàs èxit. Però, sens dubte, és la marroquina Zainab Fasiki la figura més coneguda del món del còmic àrab per la seva lluita contra el patriarcat. Els seus dibuixos i històries són dards frontals contra la cotilla en la que la societat més conservadora marroquina vol tancar el cos de les dones. El seu llibre *Hshouma*, gestat durant una residència en El Matadero de Madrid, busca allunyar els extremismes i la religió del debat sobre el físic i el cos femení. Parla de dones solteres, d'avortament, de contraconcepció… Temes que, segons ella mateixa reconeix, li hagués agradat llegir amb quinze anys. Malgrat que el títol del llibre significa "tabú" en dariya (dialecte marroquí), el llibre està escrit en francès perquè quan va començar a escriure'l en marroquí es va adonar que les paraules referides a aquests temes tenien un significat pejoratiu. Però més enllà dels nus que han cridat l'atenció de mig món, Fasiki reivindica figures com Kahina, regna amaziga, a qui considera la primera feminista de la història, o oficis històricament exercits per dones com les *hennayat*, artistes del tatuatge amb henna.

Les línies vermelles i els tabús socials entre els quals han de treballar els artistes àrabs són volubles i moltes vegades sorprenents. Les mateixes presentacions del llibre de Fasiki pel Marroc semblarien a priori una cosa impensable i s'estan succeïnt sense més escàndol que el d'alguns grups de pressió conservadors. Tampoc no es va prohibir el número especial de la revista *Samandal* sobre sexe, ni han estat censurats els dibuixos amb temàtiques homosexuals de Joseph Khai, ni li ha impedit a l'artista egipci Migo d'aconseguir el premi Mahmoud Kahil amb una història onírica de sexe amb nus explícits. Tanmateix va ser un nu femení el que es va utilitzar d'excusa en els temps de l'anterior dictador egipci, Hosni Mubarak, per censurar i retirar de la circulació la novel·la gràfica *Metro* (2007), de Magdi al Shafai. Tant si aquesta va ser la raó o va ser-ho l'evitar que un còmic molt crític amb la corrupció del sistema circulés lliurement per les llibreries, el cert és que estem davant del primer exemple de censura al món del còmic actual àrab, que es repetiria el 2015 al Líban amb una història humorística de Lena Merhej que va ser denunciada per ofendre els sentiments religiosos (catòlics). Molts artistes del còmic àrab consideren que tenen més llibertat perquè és un art minoritari, que de vegades s'escapa de la censura per pura ignorància, però d'altres simplement el consideren marginal i per tant no se'l considera una amenaça al sistema establert.

Double Glazing, Andeel

L'energia i el marge de llibertat que van significar les revolucions àrabs per a tota forma d'expressió cultural i artística inclou, com no podia ser d'una altra manera, el món de la vinyeta. L'excés d'entusiasme d'algunes anàlisis basant-se en obres com *18 yaum*, d'Hanan Alkarargy, en la que, amb un estil molt proper al manga, narra els 18 dies que va durar la revolució egípcia fins a la caiguda de Mubarak, ha portat a vincular d'una forma exagerada els il·lustradors àrabs amb aquestes revolucions: en realitat, no és difícil comprovar que el pes d'aquestes temàtiques a les obres actuals, incloses les publicacions d'aquells anys de revistes com *Toktok* (el primer número del qual va sortir just coincidint amb l'esclat de la revolució de Tahrir) no és més que una coincidència en el temps. En general, la revolució no apareix com a tema recurrent en els successius números de *TokTok*, igual que tampoc es troba al *Lab619* a Tunísia o *Skefkef* al Marroc. Les inquietuds d'aquests col·lectius i la seva llibertat i imaginació transcendeixen l'actualitat concreta per endinsar-se en qüestions molt més personals, la lectura de les quals pot tenir una vessant més interessant, en fer-nos entendre les raons i el sentiment que va portar a tants joves a sortir al carrer sense necessitat de narrar l'acció per si mateix. Més compromeses es poden comprovar les iniciatives online com *Comics4Syria*, llançada en plena guerra civil per autors majoritàriament anònims, que buscaven denunciar una situació constant de violació de drets humans però alhora es planificaven històries educatives que han estat utilitzades per mantenir un mínim de treball escolar entre els milions de nens sirians refugiats en diferents campaments disseminats per tota la regió.

Tanmateix, la indubtable irrupció del còmic àrab està encara relegada al seu àmbit geogràfic. Malgrat que l'Orient Mitjà s'ha convertit en una temàtica recurrent del còmic europeu, fonamentalment a través del còmic francès, la majoria d'obres que tracten aquests temes han estat produïdes des d'Europa. El còmic produït al món àrab continua sent un total desconegut des del món editorial, més enllà d'iniciatives com les de l'editor Alifbata, que ha publicat a França les obres de Lena Merhej, Mahmoud Benameur, Barrack Rima o Abdelaziz Mouride. A la resta de països d'Europa, la publicació de còmics d'origen àrab és

totalment anecdòtica. Afortunadament, s'estan produint iniciatives que intenten donar-la a conèixer al continent europeu: a Alemanya, l'*Erlangen Comic Salon* de 2014 va dedicar una mostra al còmic àrab; la Fundació Al-Fanar organitza des d'Espanya la mostra itinerant *Cálamos y viñetas*. Còmic àrab en moviment, que va començar el seu periple el 2016, mentre que l'esdeveniment més important europeu, el Festival de la Bande Dessinée d'Angoulême va dedicar una espai al còmic àrab en la seva edició de 2018 amb la mostra *Nouvelle génération, la bande dessinée arabe aujourd'hui*. El 2019, el prestigiós Institut Valencià d'Art Modern va incloure a la seva mostra sobre l'artista algeriana Zineb Sedira un ampli espai dedicat als seus còmics.

Iniciatives encara aïllades, però que estan marcant un camí decidit de visibilització i divulgació del còmic àrab.

Mule Woman, Zainab Fasiki

REFERÈNCIES

1 — Elisabeth Kendall, *Literature,Journalism and the Avant-Garde. Intersection in Egypt, New York et Londres*, Routledge

2 — De Blasio, E. (2020): *Comics in the Arab world. Birth and spread of a new literary genre*, en Anaquel de Estudios Árabes 31, 117-126.
3 — Douglas, Allen y Matli-Douglas, Fedwa.(1994) *Arab Comics Strips: Politics of an emerging Class Culture*. Bloomington: Indiana University Press
4 — VV.AA. (2018) *Nouvelle génération : la bande dessinée arabe aujourd'hui, Marsella, Alfibata Ed.*
5 — Rojo, Pedro. (2017) *El cómic árabe, de la propaganda estatal del panarabismo a la irreverencia actual*, Quaderns de la mediterrània,24, 239-245
6 — Pons A (2018) *Oriente Medio desde el cómic: de la reconstrucción de la memoria a los puentes entre civilizaciones*, Quaderns de la Mediterrània, 26, 235-239
7 — Ghaibeh L (2015) *Telling Graphic Stories of the Region: Arabic Comics after the Revolution.* En IEMed. Mediterranean Yearbook. Disponible online.

Pedro Rojo
Pedro Rojo és llicenciat en Filologia Àrab i Islam per la UAM i president de la Fundació Al Fanar per al Coneixement Árab. Ha viscut a Egipte, Síria, Marroc i Jordània. És comissari de les exposicions de còmic Cálamos y Viñetas. Cómic árabe en movimiento, Siria a través del cómic i Sendas del Cómic español (en àrab). Autor de diversos articles sobre el còmic àrab, coordina també projectes com "Babili's Home, trilingual comic and App for Iraq" (2012-2014), "Kif-kif, còmics per a la inclusió" (2016-), Stop-Islamophobia (2018-2020), CoCo (2020-2022), Observatori de la Islamofòbia als Mitjans (2017-) i "Twenty thousand leagues on the Intercultural Sea" (2016). Col·labora amb diversos mitjans de comunicació i ha publicat llibres i articles sobre el món àrab.

Álvaro Pons
Álvaro Pons és Doctor en Física i professor de la Universitat de València. Ha realitzat una àmplia tasca de divulgació del còmic des de mitjans com *El País*, *Cartelera Turia* o *Levante*, així com des del seu weblog *La Cárcel de Papel*. Ha rebut nombrosos premis per la seva tasca de divulgació (Saló del Còmic de Barcelona, UNicómic, SPLASH). Ha comissariat diverses mostres sobre còmic en espais com el Festival de Angoulême, Octubre Centre de Cultura Contemporània, IVAM, Saló del còmic de Barcelona, Biblioteca Valenciana, La Nau Centre Cultural o Museo de Prehistoria. És director de l'Aula de Còmic del Vicerectorat de Cultura de la Universitat de València i director de la Càtedra d'Estudis del Còmic Fundació SM-Universitat de València.

Zainab Fasiki

Zainab Fasiki és dibuixant de còmics, enginyera mecànica i activista pels drets de les dones. Des de ben petita, als 5 anys, ja sentia interès pel dibuix i la robòtica. L'any 2014 va obtenir el Diploma de Tècnica Superior en Mecànica, ocupant la primera posició del rànquing d'aquest àmbit al seu país. Va continuar la seva formació a l'Escola Nacional Superior d'Electricitat i Mecànica de Casablanca, on es va graduar com a Enginyera Estatal de Mecànica l'any 2017. Gràcies a la seva tauleta gràfica i al seu ordinador, als 16 anys va començar a dibuixar còmics. Davant de la discriminació masclista que impera en el camp de la mecànica i de l'assetjament al carrer, va descobrir que dibuixar li servia d'escapatòria: es dibuixava nua i compartia les il·lustracions amb els usuaris a Internet per demostrar a tothom el dret a viure en llibertat. Després de col·laborar en diversos projectes artístics, va decidir dedicar la seva carrera a l'art. Va crear el col·lectiu Women Power, que anima a les dones artistes marroquines a través de tallers i activitats. També va crear el projecte *Hshouma*, convertit també en un llibre, que pretén trencar tabús al Marroc i, sobretot, canviar la manera de veure la nuesa i les dones. El 29 de novembre de 2018, Fasiki va ser homenatjada per Amnistia Internacional en el Dia Internacional de les Dones Defensores dels Drets Humans a Rabat, Marroc.

Andeel

Andeel és un dibuixant de còmic que va néixer a Kafr al-Sheikh el 1986. El seu oncle li va dir que el seu avi patern havia estat un cineasta que va fer un llargmetratge anomenat *Cavalls*, que va portar al Festival de Cinema de Berlín. A causa del racisme, no va ser tingut en compte per al gran premi, encara que clarament el mereixia. Al vaixell de retorn a Egipte, va llençar per la borda l'única còpia de la pel·lícula i es va retirar del cinema. El coneixement d'aquests fets va impulsar a Andeel a traslladar-se a El Caire i a convertir-se en caricaturista professional a una edat molt primerenca. També ha realitzat curtmetratges (com "Who Knows?", un *film noir* psicodèlic ambientat en el salvatge oest), ha escrit guions per a televisió, ha dissenyat diaris, ha cofundat la revista d'historietes "Tok Tok", i ha llançat els projectes "Radhio Kafril Sheikh el Habeeba" i "Big Brother".

Sonia Ben Salem

Sonia Ben Salem és una il·lustradora i dissenyadora franco-tunisiana nascuda a Tunísia l'any 1986. Amb el seu títol de diplomada en Disseny Gràfic a la butxaca, de seguida es va incorporar al taller d'il·lustració Glibett, amb seu a Tunis. Això li ha permès evolucionar en l'ofici de les il·lustracions i trobar ràpidament el seu lloc. Li agrada transmetre la seva vinculació amb el patrimoni a través dels projectes artístics, dibuixant amb humor escenes típicament tunisianes.

Lena Merhej

Lena Merhej és il·lustradora i artista gràfica, filla de mare alemanya i pare libanès. Després de cursar estudis de disseny, esdevé il·lustradora de llibres infantils i còmics i forma part del grup fundador del col·lectiu Samandal, reconegut internacionalment com a referent en la publicació de còmic al Líban. El 2015 va defensar la seva tesi sobre la narració de la guerra en el còmic libanès a la Universitat Jacobs de Brême. També ha sigut professora a les universitats americanes de Beirut. La seva pel·lícula d'animació, *Drawing the War*, va guanyar el Premi del jurat del Festival de Nova York (2002). El seu còmic *Kamen sine* va rebre el Premi al millor còmic al FIBDA (Festival International de la Bande Déssinée d'Alger) l'any 2009; en el mateix certamen, va ser premiada per la seva obra *Mrabba w Labban*, editada també al castellà. L'any 2019, la seva obra *Salam* s'emporta el premi del millor còmic Mahmoud Kahil.